

Hákon Jensson

Fornleifaskráning vegna lagningar rafmagnsstrengs í jörð í Leiðarhöfn í Vopnafjarðarhreppi.

Búnaðarsamband Eyjafjarðar Rannsóknarskýrslur 2021/8

Forsíðumynd: Leiðarhöfn, mynd tekinn í norð-austur.

© Hákon Jensson
Búnaðarsamband Eyjafjarðar,
Akureyri 2021/8

EFNISYFIRLIT

INNGANGUR.....	1
TILGANGUR FORNLEIFASKRÁNINGAR.....	1
AÐFERÐIR.....	3
FORNLEIFASKRÁNING.....	4
SAMANTEKT.....	6
HEIMILDASKRÁ.....	7

1. Inngangur

Skýrsluhöfundur var beðinn að sjá um fornleifaskráningu fyrir Rarik vegna lagningar rafmagnsstrengs í jörð. Framkvæmdasvæðið er í Leiðarhafnarlandi í Vopnafjarðarhreppi en áform eru uppi um að leggja strenginn haustið 2021.

Skráningin fór eftir uppmælingargögnum sem Rarik útvegaði. Skráning og úrvinnsla var í höndum Hákonar Jenssonar fornleifafræðings hjá Búnaðarsambandi Eyjafjarðar.

Vettvangsskráningin fór fram í fyrri hluta ágúst 2021.

Skýrsluhöfundur vill þakka heimildarmanni fyrir góðar upplýsingar um svæðið.

Verkefnisnúmer Minjastofnunar Íslands: 2706.

2. Tilgangur fornleifaskráningar

Megin markmið fornleifaskráningar er að tryggja varðveislu menningararfsins ásamt því að gera bæði sveitarfélögum og Minjastofnun kleift að móta stefnu í minjavörslu.¹ Til þess að fyrirbyggja að minjar verði fyrir skemmdum við framkvæmdir þá voru sett lög ákvæði að skráning á menningarminjum eigi sér stað áður en gengið sé frá deiliskipulagi eða aðalskipulagi. Jafnframt að sá kostnaður sem hlýst af við skráninguna skuli leggjast á þann sem ber ábyrgð á skipulagsgerðinni í samræmi við skipulagslögin.²

Í lögum um menningarminjar frá árinu 2012 í I. kafla, 3. grein er ítarleg upptalning á menningarminjum en samkvæmt þeim eru: „Fornminjar samkvæmt lögum þessum eru annars vegar forngripir og hins vegar fornleifar.

Forngríp eru lausamunir 100 ára og eldri sem menn hafa notað eða mannaverk eru á og fundist hafa í eða á jörðu eða jökli, í vatni eða sjó. Skip og bátar frá því fyrir 1950 teljast til forngripa. Til forngripa teljast einnig leifar af líkómum manna og hræjum dýra sem finnast í fornleifum, svo sem fornum haugum, dysjum og leiðum.

Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,

¹ Heimasíða Minjastofnunnar.

² Heimasíða Minjastofnunnar.

- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.
- j. Fornminjar njóta friðunar nema annað sé ákveðið af Minjastofnun Íslands.”²

Varðandi verndun á fornleifum þá er því lýst nokkuð ítarlega í VI. Kafla, 21. grein að: „Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.

Eigendur og ábúendur jarða skulu hlúa að fornleifum á landareignum sínum og viðhalda umhverfi þeirra eftir því sem sanngjarnt getur talist. Minjastofnun Íslands er skylt að veita ráðgjöf og leiðbeiningar í því sambandi.”³

Þar sem fornleifar eru til staðar þá er ágætt að skoða svo VI. kafla, 22 grein í þjóðminjalögunum en þar er skýrt tekið fram að: „Fornleifum sem eru friðlýstar skal fylgja 100 metra friðhelgað svæði út frá ystu sýnilegu mörkum þeirra og umhverfis nema kveðið sé á um annað. Hvers konar röskun, byggingarframkvæmdir eða aðrar framkvæmdir á friðhelguðu svæði umhverfis friðlýstar fornleifar eru óheimilar án leyfis Minjastofnunar Íslands. Friðhelgað svæði umhverfis aðrar fornleifar, sem ekki eru friðlýstar en njóta friðunar, skal vera 15 metrar nema annað sé ákveðið.”⁵

Þrátt fyrir að í fornleifaskráningunni finnst engar fornleifar þá er þó mikilvægt að hafa í huga VI. kafla, grein 24 í þjóðminjalögunum að: „Finnist fornminjar sem áður voru ókunnar, t.d. undir yfirborði jarðar, sjávar, vatns eða í jökli, skal skýra Minjastofnun Íslands frá fundinum svo fljótt sem unnt er. Sama skylda hvílir á landeiganda og ábúanda er þeir fá vitneskju um fundinn. Ef fornminjar sem áður voru ókunnar finnast við framkvæmd verks skal sá sem fyrir því stendur stöðva framkvæmd án tafar. Skal Minjastofnun Íslands láta framkvæma vettvangskönnun umsvifalaust svo skera megí úr um eðli og umfang fundarins. Stofnuninni er skylt að ákveða svo fljótt sem auðið er hvort verki megí fram halda og með hvaða skilmálum. Óheimilt er að halda framkvæmdum áfram nema með skriflegu leyfi Minjastofnunar Íslands.”⁶

Frá árinu 2013 hefur Minjastofnun verið með staðlaða skráningu fyrir fornleifar. Tilgangurinn með því var sá að samræma gögn og hafa ákveðna kröfu um lágmarksgæði skráningar. Þar af leiðandi ættu framkvæmdaaðilar og skráningaraðilar að hafa nokkuð góðar upplýsingar um

² Heimasíða Alþingis.

³ Heimasíða Alþingis.

⁵ Heimasíða Alþingis.

⁶ Heimasíða Alþingis.

kröfur Minjastofnunar til fornleifaskráningar til þess að hún geti tekið byggt sínar stjórnsýsluákvæðanir á.⁴

3. Aðferðir

Við skráningu fornleifa á staðnum var notast við skráningarstaðla Minjastofnunnar Íslands. Við undirbúningsvinnuna og úrvinnsluna var notast við ýmis konar heimildir og gögn, til dæmis loftmyndir frá Loftmyndum ehf. frá 1998 til 2019 á map.is, örnefnaskrár, örnefnasafn landmælinga, niðurhalsgögn frá Landmælingum Íslands ásamt upplýsingum frá heimaþólki. Þar að auki voru góðar upplýsingar um mannvirki frá fyrri tíð í bókinni Sveitir og jarðir í Múlaþingi I, bindi. Áður hafði farið fram fornleifaskráning vegna framkvæmda við veglagningu í landi Leiðarhafnar en sú framkvæmd var töluvert frá framkvæmdasvæði Rarik.⁵

Þegar öll þessi gögn höfðu verið skoðuð var farið í vettvangskonun þar sem gengið var eftir fyrirhugðu framkvæmdasvæði. Kortavinna var unnin í Microstation v8i forritinu með loftmynd undir frá Loftmyndum ehf. frá 2019.

Þrátt fyrir að það hafi verið gengið skipulega til verksins þá verður að hafa það í huga að óþekktar fornleifar geta alltaf komið í ljós og verður þá að taka tillit til þess í framkvæmdunum.

⁴ Heimasíða Minjastofnunnar.

⁵ Guðný, Bryndís, Guðmundur, bls. viðauki.

4. Fornleifaskráning

Leiðarhöfn:

Í munnmælum er þess getið að bærinn hafi fengið nafn af því að skip sem sigldu inn á Vopnafjörð hafi þar fengið leiðsögn um siglingu á milli hólma og skerja sem liggja fyrir landi verslunarstaðarins.⁶

Í Jarðarbók Johnsens er jörðin metinn 4 hundruð jörð að dýrleika og er í bændaeign.⁷ Ekki er hægt að rekja eignarhaldssöguna nema að hluta til.⁸

Bærinn stendur í klettaskjóli skammt upp af Bæjarvík eða Leiðarhöfninni. Túnið þótti mjög þýft en þó voru einstaka beða sléttur frá fyrri tíð. Þar að auki þótti það fremur jarðgrunnt en ræktað var með fiskúrgangi sem gaf góða raun. Engar engjar voru og varð að sækja útheyskap á aðra bæi. Þrátt fyrir lítið beutiland var fjörubeit góð og jörðin skjólsöm og snjólétt. Lítið var af graslendi en fannst þó víða innan um mela og kletta og þótti það nokkuð kjarngott. Féið gekk í Haukstaða- og Mælifellsheiði.⁹ Þrátt fyrir skort á beit og heyfeng var Leiðarhöfn talinn með betri bújörðum vegna hlunnina og góðra útróðraskila. Í leiðhafnarhólma fram undan bænum var æðarvarp, einnig var hrognkelsveiði góð og áður fyrr var mikill trjáreki. Aðstaða til sjávarútvegs þótti góð og fiskveiðar voru mikið stundaðar. Í landi Leiðarhafnar byggðust nokkur húsmannsbýli á leigulóðum inn við kaupstaðinn bæði fyrir og eftir þarsíðustu aldarmót.¹⁰

Við fornleifaskoðun á svæðinu var aðeins einn staður sem hægt var að segja að væri innan 15 m friðhelgunarsvæði fornleifa. Núverandi hús byggt 1903-1904 stendur á gamla bæjarstæðinu með hlöðnum kjallara. Seinna var það endurbætt með steiptum grunni, einangrun og þilplötum.¹¹

Samkvæmt heimildarmanni var fleiri en eitt bæjarstæði á jörðinni.¹² Hin voru þó öll lengra frá framkvæmdasvæðinu en þetta er bæjarstæðið á túnkortinu.

Fornleifanúmer: 2706-01

Hnit: A692456.6 N592101.1 ISN93

Hlutverk: Bústaður

Tegund: Heimild

⁶ Ármann Halldórsson, bls. 111.

⁷ Johnsen, bls. 352.

⁸ Ármann Halldórsson, bls. 111.

⁹ Ármann Halldórsson, bls. 112.

¹⁰ Ármann Halldórsson, bls. 112.

¹¹ Ármann Halldórsson, bls. 112.

¹² Ingveldur Þ. Einarsdóttir, munnleg heimild.

nafn: LEIÐARHÖFN	teikn. 24.08.2021 hj	Skýringar: Heimildir um menningarminjar á framkvæmdasvæði Rariks vegna lagningar jarðstrengs.	 BÚNAÐARSAMBAND EYJAFJARÐAR Óseyri 2, 603 Akureyri, s: 460 4477, netf: bugardur@bugardur.is
VOPNAFJARÐARHREPPUR	mælikv. 1:5000 í A4		Unnið eftir mynd nr. e743/e744 / gps mæl. frá Loftmyndir ehf. 2019

5. Samantekt

Í leiðarhöfn var framkvæmdasvæði Raríks nokkuð nærri veginum sem liggur að íbúðarhúsinu á Leiðarhöfn. Góðar heimildir voru til um menningarminjar á svæðinu og sumir minjastaðanna eru vel sýnilegir á loftmyndum. Þrátt fyrir það var aðeins einn staður sem skráður var á þessari leið, aðrir voru utan 15 m markanna. Hluti af íbúðarhúsinu er frá fyrri hluta síðustu aldar en miklar endurbætur hafa þó átt sér stað á húsinu á seinni tímum.

Niðurstaða í þessari fornleifaskráningu er því sú að það er ekkert talið því til fyrirstöðu að leggja rafmagnsstrenginn eftir þeirri leið sem þegar hefur verið ákveðinn. Það er þó ágætt að hafa í huga að þrátt fyrir að lítið hafi fundist á vettvangi þá er alltaf sá möguleiki fyrir hendi að minjar leynist undir yfirborðinu þegar framkvæmdir hefjast. Verður þá að tilkynna fundinn til Minjastofnunnar sem tekur ákvörðun um framhaldið.

Akureyri, 8 september 2021
Hákon Jensson

6. Heimildaskrá

Ármann Halldórsson, ritstjóri jarðlýsinga. (1974). Sveitir og jarðir í Múlaþingi. I. bindi. Strönd, Vopnafjörður, Jökulsárhlið, Jökuldalur, Hróarstunga, Fell. Gefið út af Búnaðarsambandi Austurlands.

J. Johnsen. (1847). Jarðartal á Íslandi. Með brauðlýsingum, fólkstölu í hreppum og presta köllum, ágripi úr búnaðartöflum 1835-1845 og skýrslum um sölu þjóðjarða á landinu. Kaupmannahöfn.

Heimasíða Alþingis. Lög um menningarminjar. Sótt af <http://www.althingi.is/altext/stjt/2012.080.html>. Skoðað 16.02.2019.

Heimasíða Minjastofnunnar. Skráning fornleifa. Minjastofnun Íslands. (2013). Sótt af <http://www.minjastofnun.is/minjar/skraning-fornleifa/>. Skoðað 16.02.2019

Heimasíða Minjastofnunnar. Skráningarstaðlar fornleifa. Minjastofnun Íslands. (2013). Sótt af <http://www.minjastofnun.is/minjar/skraning-fornleifa/skraningarstadlar/>. Skoðað 16.02.2019

Guðný Zoëga, Bryndís Zoëga og Guðmundur St. Sigurðarson. (2005). Fornleifaskráning vegna mats á umhverfisáhrifum vegna vegagerðar í Vopnafirði. Rannsóknaskýrslur, 2005/47. Bygðasafn Skagfirðinga. Sauðárkróki.

Heimildarmenn:

Ingveldur Þ. Einarsdóttir, 1959, Bollagarðar 59, Seltjarnarnes.

Túnakort:

Leiðarhöfn. Vopnafjarðarhreppi. Norður-Múlasýsla. Helgi Gíslason.